

KEMAL TAHİR-OĞUZ ATAY İLİŞKİSİNİ ANLAMAYI DENEMEK*

Berkay ÇETİN**

ÖZET: Bu çalışmada Kemal Tahir ve Oğuz Atay'ın entelektüel anlamda ilişkileri tartışılmıştır. Entelektüel alanda faaliyet gösteren ve Türk edebiyatında etkili olan iki ismin ilişkilerine, edebî eserler üzerinden değil, düşünsel konularından ve alımlayıcıların yorumlarından yola çıkarak odaklanılmıştır. Bu bağlamda iki isim hakkında yazılan kaynaklardan, bir başka ifadeyle ikincil kaynaklardan yola çıkılarak bir tartışma gerçekleştirilmiştir. İki ismin doğrudan ilişkileri, kişisel tanıklıklardan, anılardan, değinilerden yola çıkılarak haklarında yazılmış metinler bağlamında anlaşılmaya çalışılmıştır. Dolaylı ilişkileri ise güncel gelişmeleri takip ederken gündelik siyasete mesafeli olmak, alımlayıcı kitlenin övgü ve yergi arasında dağılım göstermesi gibi başlıklar altında tartışılmıştır. Bu bağlamda iki ismin de Türk insanına odaklandıkları, gündelik siyasete mesafeli oldukları, alımlayıcıların yergi ve övgü arasında dağılım gösterdikleri, literatürdeki az sayıda çalışma haricinde iki entelektüel arasındaki ilişkinin görmezden gelindiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Oğuz Atay, Türk entelektüelleri.

Attempting to Understand the Relationship between Kemal Tahir and Oğuz Atay

ABSTRACT: In this study, the intellectual relationships of Kemal Tahir and Oğuz Atay have been discussed. The focus has been on the intellectual activities of these two figures who are active in the intellectual domain and influential in Turkish literature. Rather than delving into the literary works related to this relationship, the examination is centered around their intellectual positions and the interpretations of the audience. In this context, a discussion has been initiated based on sources written about the two individuals, or in other words, through secondary sources. The direct relationships between the two have been attempted to be understood within the context of texts written about them, relying on personal testimonies, memoirs, and references. Indirect relationships, on the other hand, have been debated under headings such as maintaining distance from everyday politics while following current developments, and the distribution of praise and criticism among the receptive audience. In this framework, it has been observed that both figures focus on the Turkish people, maintain a distance from everyday politics, and the reception of their work by the audience shows a distribution between criticism and praise. Furthermore, it is noted that, apart from a limited number of studies in the literature, the relationship between these two intellectuals has been largely overlooked.

Keywords: Kemal Tahir, Oğuz Atay, Turkish intellectuals.

* Bu çalışmanın öz hâli, 17.11.2023 tarihinde İstanbul'da düzenlenen "Cumhuriyet'in 100. Yılında Kemal Tahir'i Anlamak Sempozyumu"nda "Kemal Tahir-Oğuz Atay İlişkisi Üzerine" başlığı ile sözlü olarak sunulmuştur. Bu çalışma, adı geçen tebliğin genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, berkaycetin@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-2759-7284.

Giriş

Kemal Tahir ve Oğuz Atay arasındaki ilişkiyi, ilk olarak doğrudan, ikinci olarak dolaylı bir biçimde anlayabilmek mümkündür. İki ismin doğrudan ilişkileri, Halit Refiğ ve Turhan Tükel vasıtası ile Kemal Tahir'le tanışan Oğuz Atay'la Tahir'in diyalogu bağlamında gündeme getirilebilir. Yine Oğuz Atay'ın *Günlük*'ünde tuttuğu notlardan da Kemal Tahir'i nasıl alımladığı, ne oranda etkilendiği anlaşılabilir. Dolaylı ilişki ise iki ismin birer entelektüel olarak değerlendirmeleriyle, dönemleri içerisindeki ve sonrasında entelektüel konumları arasındaki benzerlik ve farklılıklarla anlaşılabilir. Dolayısıyla alımlayıcıları merkeze alarak yürütülecek bir tartışma, iki ismin birbirine ne oranda ve niçin yakın yahut uzak göründükleri hakkında bir fikir verebilir.¹ Alımlayıcıların iki isim hakkındaki değerlendirmeleri ise haklarında yazılmış metinlerden, anılardan, yapılmış akademik çalışmalardan anlaşılabilir gibi, aynı zamanda kendi ifadelerinden (örneğin Atay'ın *Günlük*'ünden) de yola çıkarak tartışılabilir. Bu anlamda, çalışma kapsamında, edebî teknikler açısından Oğuz Atay'ın Kemal Tahir'den yararlanıp yararlanmadığı gibi sorular yerine Atay'ın düşünsel kariyerinde Kemal Tahir'in ne ölçüde etkisi olduğu ve iki ismin entelektüel konumlarında ne gibi benzerlik ve farklılıklar tespit edilebileceğine odaklanılmıştır.

İlk bakışta, birbirlerinden uzak bir edebî anlayışa sahip oldukları izlenimini verse de iki ismin birbirinden ne denli uzak addedilebileceği soru işaretidir. İki isim arasında "birbirlerinden uzak bir edebî anlayışa sahip oldukları" yorumu, ancak edebî ürünlerin salt biçimsel özelliklerinin dikkate alınarak yapılan bir yorumdan kaynaklı olabilir. Bu minvalde Oğuz Atay'ın kullandığı teknikleri salt Batı romanı ile bağlantılı düşünmek ve okumak, dahası Batı romanı ile eş değer addetmek, bir entelektüel olarak Atay'ın anlaşılmasını engelleyebilir.

Öte yandan hem akademik hem de edebî literatürde, Kemal Tahir ve Oğuz Atay'a aynı satırlar içerisinde yer veren isimler de görülebilmektedir. Söz konusu satırlar her zaman iki ismin birbirleriyle bağlantısına değinmemekte, -aşağıda da görülebileceği üzere- kimi zaman bağlantısızlığını vurgulamaktadır.

Halit Refiğ², yazarın ölümünün ardından ilk olarak *Milliyet*'te yayımlanan yazısında, Oğuz Atay'ın, Kemal Tahir'in yeniden değerlendirilmesinin gerekliliğine inandığını ifade etmektedir. Refiğ'e³ göre Atay'ın hedefi, "ortak bir Türk ruhunun özelliklerini" yorumlamaktır. Yine Enis Batur⁴ da Oğuz Atay'ın tarih, toplum ve insana yaklaşımının Kemal Tahir'le ortaklık taşıdığının pek çok kez söylendiğini hatırlatmakta, öte yandan iki ismin edebiyata yaklaşımlarında sınırlı ortaklığın olduğunu vurgulamaktadır. Hilmi Yavuz⁵ da Kemal Tahir ve Ahmet Hamdi Tanpınar ile birlikte Oğuz Atay'ı Türk edebiyatının en mühim romancıları arasında zikretmektedir. Cevat Çapan ise Atay'ın Tahir'le ilişkisine şu

¹ Kemal Tahir ve Oğuz Atay'ın sadece eserlerinden yola çıkılarak, belirli kategorilerin ve alt kategorilerin kodlanmasıyla benzerlik ve farklılıkların tartışılması ise ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek genişliktedir.

² Halit Refiğ, "Akıllı ve Namuslu Bir Aydınlı ve Çok Yalnızdı", *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 31.

³ Refiğ, s. 31.

⁴ Enis Batur, "Edebiyatımızdan Bir Kuyruklu Yıldız Geçti mi?", *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 35.

⁵ Hilmi Yavuz, "Oğuz Atay İçin", *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 40.

şekilde değinmektedir: “Halit Refiğ’le olan arkadaşlığı dolayısıyla Kemal Tahir çevresine de yakınlığı vardı. Oradaki Türkiye’nin toplumsal yapısıyla ilgili tartışmalara da katılmıştı. Asya üretim tarzı gibi konular, Türkiye’de Türk sinemasının beğenilmesi, beğenilmemesi üzerine görüşler ile ilgili kendine özgü fikirleri vardı.”⁶ Orhan Şahinler de Atay’la birlikte Kemal Tahir’e ziyaretlerini şu şekilde ifade etmektedir: “Halit Refiğ ve Turhan Tükel’in yakını olan Kemal Tahir’i evinde birlikte pek çok kez ziyaret etmiştik.”⁷ Selahattin Hilav, dilin kullanımına ilişkin olarak da Tahir ve Atay’ı -birbirinden bambaşka dünyaları olduğunu vurgulayarak- şu şekilde anmaktadır:

“Türkçenin bütün imkânlarını kullanmak ve alışlagelmiş <<edebî>> bir dilin dışına çıkmak eğilimi, Kemal Tahir’de, bütünsel (totale) yani bütün dil unsurlarını ve kesimlerini kullanma yönelimini doğurmuştur. (...) Bütünsel bir dil kurmaya yönelme, çağdaş Batı romanında görülen önemli özelliklerden biridir. Soruna bu açıdan bakınca, Kemal Tahir ile hemen hiç bir ilgisi olmadığı halde, James Joyce akla geliyor. Bizde, aynı eğilimin en ilgi çekici ve başarılı bir örneği de, yine Kemal Tahir’den bambaşka bir dünyası olan Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar*’ı ve *Tehlikeli Oyunlar*’ıdır.”⁸

Leylâ Erbil, Doğu-Batı sorununa bakışa ilişkin olarak Tahir ve Atay’ı aynı satırlarda anmakta ve “ne Kemal Tahir’in ne Atay’ın Doğu-Batı sorunlarına bakışına” katılmadığını belirtmektedir.⁹ Hayati Asilyazıcı, Oğuz Atay’ın en beğendiği Türk edebiyatçıları ise şu şekilde saymaktadır: “Kemal Tahir, Vüs’at O. Bener, Sait Faik, Yusuf Atılgan.”¹⁰ Güneş Ayas¹¹ ise Oğuz Atay’ın Kemal Tahir’le ilişkilendirilmemesinin apolitikleştirilmesinden, böylelikle de Batı edebiyatı bağlamında değerlendirilmesi eğiliminden kaynaklandığı tespitinde bulunmaktadır. Mahmut Temizyürek¹² de “Oğuz Atay ile Kemal Tahir’i Buluşturma Denemesi” adlı çalışmasında, bir tür zihinsel deney yürüterek “Atay ve Tahir buluşsaydı, neler konuşurlardı?” sorusunu iki entelektüelin metinlerinden yola çıkarak kurguladığı sohbetlerle birlikte irdelemektedir.

Kemal Tahir ile Oğuz Atay’ın ilişkisine doğrudan doğruya değinilen çalışmalardan biri ise Kurtuluş Kayalı’ya aittir. Kayalı¹³ “Oğuz Atay’ın Metinlerinde Kemal Tahir Gölgesi” adlı çalışmasında, özellikle 1980’li yıllar itibarıyla yeniden gündeme gelen Oğuz Atay hakkındaki metinlerde Kemal Tahir’le olan düşün ortaklığına hemen hemen hiç değinilmediğini vurgulamaktadır. Kayalı’nın söz konusu çalışmasında, Kemal Tahir ve Oğuz Atay arasındaki ilişkinin bilhassa görmezden gelindiğini, bir bakıma gölgelendiğini vurgulaması da önemli olan bir diğer husustur:

⁶ Cevat Çapan, “Oğuz Atay”, *Oğuz Atay’a Armağan: Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 47.

⁷ Orhan Şahinler, “Arkadaşım Oğuz Atay”, *Oğuz Atay’a Armağan: Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 64.

⁸ Selahattin Hilav, “Kemal Tahir’in Felsefi Düşüncesi Ve ‘Devlet Ana’”, *Türkiye Defteri*, 7 (1974), s. 13.

⁹ Leylâ Erbil, “Oğuz Atay’la bir akşam”, *Virgöl*, 11 (2008), s. 49.

¹⁰ Hayati Asilyazıcı, “Tutunamayanlar’ın Soluğu”, *Oğuz Atay’a Armağan: Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 81.

¹¹ Güneş Ayas, “Kemal Tahir ve Dostoyevski Üzerine Düşünceler”, *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye’nin Ruhunu Aramak*, ed. Kurtuluş Kayalı, 1. bs., İstanbul: İthaki Yayınları, 2010, s. 177.

¹² Mahmut Temizyürek, “Oğuz Atay ile Kemal Tahir’i Buluşturma Denemesi”, içinde *Oğuz Atay’a Armağan: Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 110-28.

¹³ Kurtuluş Kayalı, *Düşüncenin Coğrafyası I: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli*, 1. bs., Ankara: Deniz Yayınevi, 2005, s. 124.

“1980’li yıllar, özellikle ilk yarısı açısından Kemal Tahir’in yazar olarak üstünün çizildiği buna mukabil Oğuz Atay’ın parlatıldığı yıllardır. Bu durum Tutunamayanlar’ın İletişim yayınları tarafından Ömer Madra ve Enis Batur’un önsözleriyle yayınlanmasıyla somutlaşmış ve bundan böyle Oğuz Atay üzerine yazılır olmuştur. Böylelikle de Oğuz Atay’ın kendini nasıl yorumladığı, düşüncelerini nasıl anlamlandırdığı bir kenara bırakılıp olumlu bir yazar imajının nasıl olması gerektiği öne çıkarılmıştır.”¹⁴

Kayalı’nın bu çalışmasını çıkış noktası olarak Oğuz Atay’ın kültüre bakışında ve yazınında Kemal Tahir’in izlerini süren, dolayısıyla Tahir-Atay ilişkisine doğrudan doğruya değinen diğer bir isim ise Ufuk Özcan’dır. Özcan, “Oğuz Atay’ın Toplumsal Kültürümüze Bakışında ve Yazınsal Arayışlarında Kemal Tahir İzleri” adlı çalışmasında, özellikle Atay’ın *Günlük*’ünü ve Kemal Tahir hakkındaki iki metnini (“Kemal Tahir ve Doğu-Batı Sorunu” ve “Kemal Tahir ve Roman Geleneğimiz”) odak noktası olarak, Atay’ın edebî ve düşünsel perspektifinde Kemal Tahir’in izlerine odaklanmaktadır. Bu anlamda Özcan, özellikle Türk aydınına yönelik olarak iki entelektüelin de eleştirel yaklaşımları; Doğu-Batı sorunsalına yaklaşımları; Türk kültürüne yaslanmaları konularında Tahir’in Atay üzerinde etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Özcan’a göre, özellikle Atay’ın son dönemde görmezden gelinen esas noktası, Kemal Tahir’le ilişkisidir: “Yeni dönemde Türk edebiyatında çığır açan bir romancı olarak alkışlanırken, bazı yönlerinin görmezden gelinmesine de şaşmamak gerekir. Görmezden gelinen, Atay’ın yerlilik arayışları ve Kemal Tahir ile olan bağıdır.”¹⁵ Bu anlamda, her ne kadar aynı satırlar içerisinde yer yer değinilmiş olsa da Kemal Tahir ve Oğuz Atay arasındaki ilişkiye doğrudan değinen, bu ilişkinin izlerini süren iki ismin Kurtuluş Kayalı ve Ufuk Özcan olduğunu söylemek mümkündür.¹⁶ Nitekim bu çalışmanın çıkış noktasını da Kayalı ve Özcan’ın söz konusu çalışmaları oluşturmaktadır.

Çalışmada, farklı edebî türlerde kalem oynatsalar da esas olarak romanları ile tanınan iki isme daha ziyade düşün insanı olarak odaklanılmıştır. Nitekim Kemal Tahir’i bir tür düşün insanı olarak adlandırmak, değerlendirmek yenilik olmayacaktır: Kurtuluş Kayalı’nın¹⁷ değindiği üzere Tahir Alangu’nun 1964’teki bir yazısında bu değerlendirme yapılmaktadır. Kayalı, söz konusu metnin konuşma versiyonunda bu hususu aşağıdaki ifadelerle vurgulamaktadır:

“Kemal Tahir hakkında ‘düşünür’ tabiri, çok daha sonraları, çok çeşitli çevrelerce bariz bir biçimde kullanılmıştır ancak bunun belki de ilklerinden birini Tahir

¹⁴ Kayalı, s. 126-27.

¹⁵ Ufuk Özcan, “Oğuz Atay’ın Toplumsal Kültürümüze Bakışında ve Yazınsal Arayışlarında Kemal Tahir İzleri”, *Kemal Tahir 100 Yaşında*, ed. Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı, 1. bs., İstanbul: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s. 248.

¹⁶ Ufuk Özcan danışmanlığında Müberra Dinler tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinin de burada özellikle anılması gerekmektedir. Dinler; aydının kendisi ve tarihi ile hesaplaşmasının gerekliliği, Türk ruhuna odaklanmak, Batılılaşma karşısındaki tutumları, Ortodoks Marksizme karşı aldıkları tavır noktasında Tahir ile Atay’ın benzerliklerine dikkat çekmekte ve Kemal Tahir ile Oğuz Atay bağının bilinmemesini okurun tarih ve toplumla bağlarının zayıf olması ile açıklamaktadır; Dinler’e göre Oğuz Atay’ın edebî eserlerinin arka planındaki en belirgin isim ise Kemal Tahir’dir. (Müberra Dinler, “Oğuz Atay’ın Edebi Metinlerinde Ana İzlekler ve Yazarın Türk Edebiyatı İçindeki Yeri” (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2014), s. 142-57.)

¹⁷ Kurtuluş Kayalı, “Kemal Tahir’in Düşünsel Farklılığı Konusunda Birkaç Tespit”, *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem*, haz. Asım Öz, 1. bs., İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2021, s. 24.

Alangu, daha 1964 yılında, yani Kemal Tahir'in çok ciddiye alınan metinlerinin önemlice bir kısmı yayımlanmadan -ama bunlar taslak olarak varken- yazmıştır."¹⁸

Yine Kemal Tahir'i düşün insanı olarak değerlendiren isimlerden bir diğeri ise Hulusi Dosdoğru'dur. Dosdoğru'nun *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir* adlı eserinin girişten hemen sonraki ilk bölümünün ismi "Düşünür Kemal Tahir"dir.¹⁹ Yine sonraları Sezgin Kızılcıkel'in²⁰ *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir* adlı çalışmasında da Kemal Tahir'in düşünür yanı, dahası teorisyen yanı vurgulanmıştır.

Doğrudan İlişki: Kişisel Tanıklıklar

Kemal Tahir'in ölümünden önce, Oğuz Atay'ın Tahir'le tanıştığı, evinde ziyaret ettiği bilinmektedir. Bu konuya ilişkin olarak Mesut Bostan²¹, Kemal Tahir'in 27 Mayıs'a kadar dar bir sosyal ilişki içerisinde bulunduğunu belirtmekte, söz konusu çevre içerisinde ise Metin Erksan, Halit Refiğ, Selahattin Hilav, Atilla Tokatlı, Ayşe Şasa ve Oğuz Atay'ın isimlerini anmaktadır; 27 Mayıs sonrasında ise "Oğuz Atay gibi genç sosyalistler"ın ondan uzaklaştığını not etmektedir.

Leylâ Erbil'in *Virgül*'de yayımlanan "Oğuz Atay'la bir akşam" yazısı da kişisel tanıklığa dayalı olarak Kemal Tahir ve Oğuz Atay arasındaki ilişkiyi (en azından söz konusu ilişkinin bir dönemini) göstermesi bakımından önemli olabilir. Erbil²², Tahir'le Atay'ı aynı anda ağırladığı bir akşam, Kemal Tahir'in Deniz Gezmiş ve arkadaşları hakkında "Oyuna geldiler; kendilerini öldürttüler!" demesi üzerine, Oğuz Atay'ın sinirlenip ayağa kalkarak "Bu evde Faşizm Propagandası yapılıyor!" diyerek gittiğini aktarır. Erbil'in Kemal Tahir'in ölümünün ardından Atay'a ilişkin değinisi ise Oğuz Atay'daki Kemal Tahir etkisine göz kırpacak bir mahiyettedir: "Ancak Kemal Tahir öldükten sonra, Tahir hakkındaki panele katılması, konuşma yapması da Oğuz Atay'ın büyüklüğünü gösterir diye düşünmekteyim. Geçen zaman içinde Tahir'in tezleri ile arasındaki bazı paralelliklerin de ayırımına varmış olabilir?"²³ Öte yandan söz konusu akşam yemeğini Erbil'den daha erken bir tarihte Yıldız Ecevit, Atay'ın kuzeninin eşi Sedat Düzkan'a atıfla şu şekilde anlatmaktadır: "Bir gün Leyla Erbil'in evinde yemektedir; Kemal Tahir, kardeşi, Oğuz, Furuzan [Atay'ın kuzeni], ben... O günlerde Deniz Gezmiş olayları yaşanıyordu. Kemal Tahir ona eşkiya gözüyle bakıyordu. Oğuz itiraz edince büyük olay çıktı. Kemal Tahir yemeği bırakıp gitmeye kalktı."²⁴ Görüldüğü üzere Leyla Erbil, sinirlenip yemekten ayrılanın Oğuz Atay olduğunu ifade ederken Yıldız Ecevit'in eserinde Kemal Tahir'in sinirlendiği ve bulunduğu yeri terk etmeye yeltendiği anlatılmaktadır. Bu anılar iki ismi birbirinden çok uzak değerlendirmeyi beraberinde getirebilir. Öte yandan Tahir ve Atay arasındaki ilişki, bu anılarla sınırlı

¹⁸"Kemal Tahir: Bir Aydın Üç Dönem" - Açılış Oturumu, 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=C429-QbvVM>.

¹⁹ Hulusi Dosdoğru, *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*, 1. bs., İstanbul: Tel Yayınları, 1974, s. 9.

²⁰ Sezgin Kızılcıkel, *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir*, 1. bs., Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.

²¹ Mesut Bostan, "Türk Sinemasında Kemal Tahir Etkisi: Sosyalizm, Gerçekçilik, Yerlilik", *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem*, haz. Asım Öz, 1. bs., İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2021, s. 734-35.

²² Erbil, "Oğuz Atay'la bir akşam", s. 49.

²³ Erbil, s. 49.

²⁴ Yıldız Ecevit, "Ben Buradayım...": *Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası*, 4. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 466.

değildir. Nitekim sadece bu anıya odaklanmak, Atay'ın Tahir'i olumlu yönde değerlendirmelerini görmezden gelmeyi beraberinde getirebilir. Nitekim Mahmut Temizyürek de sadece bu anıdan yola çıkarak iki isim arasındaki ilişkiyi değerlendirmenin haksızlık olacağını ifade etmiştir.²⁵

Kemal Tahir'in ölümünden sonra Atay'ın Tahir'e ilişkin yaklaşımı ise metinler yoluyla daha doğrudan gözlemlenebilecek bir tarzda vücut bulmuştur. Atay'ın 20 Nisan 1975'te *Yeni Ortam*'da "Kemal Tahir ve Doğu-Batı Sorunu" adlı bir metni yayımlanmıştır. Atay'ın söz konusu çalışmasında "Batı'nın kalıplarını körü körüne uygulamak isteyen şartlanmış aydınlar"²⁶, "Batı özentisiyle yetişenler"²⁷, "ezberledikleri formülleri olduğu gibi uygulamaya" kalkışanlara²⁸ yönelik olumsuz ve sert tonda eleştiri hâkimken tam da eleştirdiği bu tip aydınların karşı kutbuna Kemal Tahir'in konumlandırıldığı görülmektedir. Yine ilk olarak 20 Nisan 1976'da *Politika*'da yayımlanan "Kemal Tahir ve Roman Geleneğimiz" adlı metninde Atay'ın Tahir hakkında olumlu değerlendirmelerine tanık olunmaktadır; söz konusu metinde Kemal Tahir "Türk tarihine eğilirken, zengin kültür geleneğimizden esaslı bir biçimde yararlanmanın gereğini duyan ilk romancımız"²⁹ olarak telakki edilmektedir.

Türkiye'nin Ruhunu Aramak

"Türkiye'nin Ruhunu" tabiri, Türk düşününde üç ismi doğrudan çağrıştırmaktadır: Kurtuluş Kayalı³⁰ editörlüğünde yayımlanan *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak* kitabı ile Tahir'i (*Hece* dergisinin Kemal Tahir özel sayısında kullandığı "Türkiye'nin Ruhunu Arayan Aydın: Kemal Tahir"³¹ başlığı ve Ömer Faruk K.'nin³² hazırladığı albüm kitap olan *Türkiye'nin Ruhunu: Kemal Tahir* kitabı burada ayrıca anılabilir); ikinci olarak, Oğuz Atay'ın yazmayı düşündüğü üç romanlık *Türkiye'nin Ruhunu* serisiyle Atay'ı; üçüncü olarak ise Şafak Bakkalbaşoğlu yönetmenliğinde hazırlanan *Türkiye'nin Ruhunu* adlı Cemil Meriç belgeseliyle Meriç'i.

Oğuz Atay'ın ölümünden sonra yayımlanan *Günlük*'ü, gündelik anılardan ziyade entelektüelin dünyaya, sanata, yaşadığı ülkeye bakışı noktasında kalem oynattığı, metinlerin planlarını hazırladığı notlardan oluşmaktadır. *Günlük* sayesinde Oğuz Atay'ın salt yazdıkları üzerine değil, aynı zamanda yazmayı planladıkları üzerinde de bilgi sahibi olunabilmektedir. *Türkiye'nin Ruhunu* adlı üçleme de Atay'ın erken ölümü sebebiyle tamamlanamayan bir roman serisi olarak kalmıştır. Atay, söz konusu roman serisinde "destansı bir üsluba" başvurmanın daha yerinde olacağını ifade etmektedir.³³ Bu tür bir üslup ise akla ilk etapta Kemal Tahir'i, özellikle de Tahir'in *Devlet Ana*'sını getirmektedir.

²⁵ Temizyürek, "Oğuz Atay ile Kemal Tahir'i Buluşturma Denemesi", s. 110.

²⁶ Oğuz Atay, "Kemal Tahir ve Doğu-Batı Sorunu", *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 372.

²⁷ Atay, s. 373.

²⁸ Atay, s. 373.

²⁹ Oğuz Atay, "Kemal Tahir ve Roman Geleneğimiz", *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 377.

³⁰ Kurtuluş Kayalı, ed., *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, 1. bs., İstanbul: İthaki Yayınları, 2010.

³¹ Hece, "Türkiye'nin Ruhunu Arayan Aydın: Kemal Tahir", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi* 16/181 (2012), s. 5-13.

³² Ömer Faruk K., haz., *Türkiye'nin Ruhunu: Kemal Tahir*, 1. bs., İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.

³³ Oğuz Atay, *Günlük*, 23. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 238.

Nitekim *Devlet Ana*, destansı özellikler gösteren bir roman olarak da yer yer değerlendirilmiştir. Örnek olarak Ahmet Oktay *Devlet Ana*'nın destansı bir tarafının olduğunu belirtmekte, öte yandan söz konusu romanı doğrudan destan türü içerisinde anmanın sakıncalı olduğunu eklemektedir.³⁴ Oğuz Atay'ın Kemal Tahir hakkında kullandığı "*Devlet Ana* ile başlayan ve Timur'la yarım kalan çalışmalarını sürdürerek uzak geçmişimizin romanını da yazacaktı."³⁵ ifadelerinin benzer bir biçimi Oğuz Atay'ın *Türkiye'nin Ruhunu* için de (tarih aralığı aynı olmamakla birlikte) kullanılabilir. Bir başka deyişle Atay'ın da biraz daha yaşadığı takdirde Türklerin uzak geçmişinden bugününe dek uzanan tarihî bir roman kaleme alacağı ifade edilebilir. Nitekim *Türkiye'nin Ruhunu* kaleme alınabilseydi, Oğuz Atay üzerindeki Kemal Tahir etkisinin daha netlikle gözlemlenmesi mümkün olabilirdi. Söz konusu roman tasarısında Atay, bu ülkenin geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki ilişkisini yazmayı amaçladığını ifade etmiştir:

"Roman çalışmalarım henüz araştırma döneminde. Çünkü uzun bir roman dizisi düşünüyorum şimdi. Ülkenin geçmişini bugünü, belki de geleceğini karmaşık bir biçimde yansıtmak istiyorum. Bunu yaparken, temayı devlet, insan ve toplum açılarından işlemek niyetindeyim. (...) İnsanımızın büyük bir potansiyel gücü olduğuna inandığım için, henüz bütün yönleriyle kavrandığını sanmadığım bir gücün romanını yazmak istiyorum."³⁶

Oğuz Atay'ın Türkiye'nin ruhunu anlama çabasına benzer bir biçimde, daha erken tarihlerde, Kemal Tahir'in bütün bir düşünsel hayatı boyunca bu ruha odaklandığını söyleyebilmek mümkündür. Her ne kadar Tahir'in düşünsel hayatı tek bir çizgide, hiçbir değişim göstermeksizin gerçekleşmemişse de esas çabasının Türkiye'nin ruhunu anlamak olduğu ifade edilebilir. Mahmut Temizyürek, *5 Romancı Tartışıyor*'a atıfla hem Tahir'in hem de Atay'ın konuya yaklaşımlarını şu şekilde vurgulamaktadır: "İkisi de, gencinin deyimiyle 'Türkiye'nin Ruhunu', yaşlısının deyimiyle 'Türk ruhu' üzerine kafa yordular, eser verdiler."³⁷ Müberra Dinler³⁸ de Oğuz Atay'ın *Türkiye'nin Ruhunu*'nda yapmayı planladığı ile Kemal Tahir'in Türk ruhu vurgusunun örtüştüğünün altını çizmektedir. Bu anlamda iki isim arasında, bilhassa odak noktalarında bir paralellik kurulabilmektedir.

Türk İnsanına Odaklanmak

Roman türünün, özerk bir edebî tür olarak ortaya çıkış yıllarından günümüze dek, esas olarak insana odaklandığı ifade edilebilir. Ancak odaklanan bu "insan", toplumdaki topluma, edebiyatçıdan edebiyatçıya değişiklik gösterebilmektedir. Bu anlamda, Dostoyevski'nin Rus insanına, Balzac'ın Fransa'nın farklı toplumsal tabakalarından gelmiş insanlarına odaklandığı gibi örnekler akla gelebilir.

Yazarların salt buldukları coğrafyadaki insanı anlatıp anlatmadığı ise tartışma konusu edilebilir. Örneğin kimi romanlardaki karakterlerin ve tiplerin isimlerinin yabancı ismine çevrilerek, romanı da İngilizce yahut farklı bir dile çevirerek başka yerde yayımlamanın

³⁴ Ahmet Oktay, Mehmet Seyda (Açık oturumu düzenleyen), *Türk Romanı*, 1. bs., İstanbul: Tekin Yayınevi, 1969, s. 24.

³⁵ Atay, "Kemal Tahir ve Roman Geleneğimiz", s. 377.

³⁶ akt. Recep Bilginer, "Şimdi Ne Yapıyorlar?", *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 415.

³⁷ Temizyürek, "Oğuz Atay ile Kemal Tahir'i Buluşturma Denemesi", s. 114.

³⁸ Dinler, "Oğuz Atay'ın Edebi Metinlerinde Ana İzlekler ve Yazarın Türk Edebiyatı İçindeki Yeri", s. 145.

mümkün olup olmayacağı üzerine düşünülebilir. Bu konuda İsmet Bozdağ şu örneği vermektedir:

“bir roman eğer başka bir yere adapte edilebiliyorsa, o içinden çıktığı milletin gerçek romanı olmaz. Kişiliği için Ahmet Cemil’i, Ahmet Cemil yerine Mösyö Şarl yapın, Mister Dekster yapın, rahatça, şap diye o çizginin üzerine oturur, hiç de kıpırdamaz.”³⁹

İsmet Bozdağ, aynı açık oturumun (“Türk Romanı” açık oturumu) başka bir kısmında ise Türk romanının nasıl olması gerektiğine ilişkin olarak şu kanaati dile getirmektedir: “Bir romanın Türk romanı, bir sanat eserinin Türk olabilmesi için, o sanat ürününün temelinde yatan fikrin de Türk olması lâzım.”⁴⁰

Kemal Tahir ve Oğuz Atay da temel olarak insana odaklanmışlardır ancak hangi insana? Kemal Tahir kendi roman anlayışının, drama düşmüş, çatmış insana dayandığını ifade etmektedir.⁴¹ Bu sebepten ötürü de “Türk tipi, Türk insanı üzerinde” özellikle durulması gerektiğini belirtmektedir.⁴² Oğuz Atay’ın ilk romanı hakkındaki bir değerlendirme yazısında Abdullah Uçman da benzer bir duruma işaret etmektedir:

“Kahramanların isimlerine kadar bilinçle seçilen roman, (...) insanımızın dramıdır. ‘İnsanımız’ derken, Tanzimat’tan beri kendini Batı’ya ayarlayan toplumumuzun ıstıraplarına eğilen, Türk kültür ve medeniyetinin bugünkü uzantısı üstünde yaşadığının şuuruna ulaşmış insanı kastediyoruz.”⁴³

Oğuz Atay da *Tutunamayanlar*’ın yayınından sonra, söz konusu romanında “insanı anlatmayı” istediğini belirtmiştir: “Tutunamayanlar ile çok basit bir iş yapmak istedim; insanı anlatmayı düşündüm.”⁴⁴ Bu tanım, ilk etapta müphem görünebilecek bir tanımdır. Nitekim Atilla Özkırmımlı da söz konusu kitabın yayımlanmasından hemen sonra yapılan nadir incelemelerden birinde “çok genel olan bu yargıyı”⁴⁵ şu şekilde açıklamaktadır: “Oğuz Atay’ın anlatmaya çalıştığı insan bizden başkası değil. Günümüz Türkiye’inde yaşayan, değer yargılarını Batı’nın oluşturduğu, küçük burjuva alışkanlıkları ve duyguları edinmiş bir insan bu.”⁴⁶ Selim İleri⁴⁷ de Oğuz Atay’ın “insan çiziminde olağanüstü bir başarı gösterdiğini” ifade etmiştir. Böylelikle Atay’ın vermek istediği “insan”, hem Kemal Tahir’inki gibi “drama tutulmuş” bir insandır hem de yine onun odaklandığı gibi Türk insanıdır. Söz konusu insan tipine odaklanmaları iki ismi birbirine yakınlaştırmaktadır.

Öte yandan iki ismin de aynı zamanda Batı insanını, düşüncesini ve edebiyatını yakından tanıdığı ifade edilebilir. Hulûsi Dosdoğru’nun da vurguladığı üzere “Kemal Tahir diyalektik ve tarihi maddeci dünya görüşü ile, batı burjuvasının alt ve üst yapısını avucunun içi gibi

³⁹ İsmet Bozdağ, Mehmet Seyda (Açık oturumu düzenleyen), *Türk Romanı*, s. 36.

⁴⁰ İsmet Bozdağ, Mehmet Seyda (Açık oturumu düzenleyen), s. 27.

⁴¹ Kemal Tahir, *Notlar: Sanat-edebiyat 1*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2016, s. 70.

⁴² Kemal Tahir, Mehmet Seyda (Açık oturumu düzenleyen), *Türk Romanı*, s. 57.

⁴³ Abdullah Uçman, “İnsanımızın Romanı: Tutunamayanlar”, *Oğuz Atay’a Armağan: Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 173.

⁴⁴ Pakize Kutlu, “Tutunamayanlar Üstüne Oğuz Atay ile Konuşma”, *Oğuz Atay’a Armağan: Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 400.

⁴⁵ Atilla Özkırmımlı, “Tutunamayanlar”, *Oğuz Atay’a Armağan: Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 145.

⁴⁶ Özkırmımlı, s. 146.

⁴⁷ Selim İleri, “Bir Bilim Adamının Romanı Değil”, *Oğuz Atay’a Armağan: Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*, yay. haz. Handan İnci, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 185.

tanımış"tır.⁴⁸ Oğuz Atay da Kemal Tahir için "Batı roman geleneğini bütün ayrıntılarıyla kavramış bir yazardı, ama roman malzemesinin ve felsefesinin Türk kültürüne dayanması gereğini de aynı kuvvetle duyuyordu."⁴⁹ ifadeleriyle Tahir'in Batı romanı konusundaki bilgisini vurgulamaktadır.

Benzer bir biçimde Oğuz Atay'ın da özellikle Batı edebiyatını yakından tanıdığı ifade edilebilir. Örnek olarak Halit Refiğ⁵⁰, Oğuz Atay'ın James Joyce, Franz Kafka, Herman Hesse ve Jorge Luis Borges gibi yazarlara ilgisine değinmektedir. Enis Batur ise Oğuz Atay'ın edebî alandaki yakınlıklarına ilişkin olarak "Dostoyevski'den Joyce'a bir hayli yazarın adı gündeme getirilmiştir ama belirgin bir etkiden söz etmek güçtür; olsa olsa Joyce'la olan yakınlığı ciddiye alınabilir."⁵¹ sözlerini sarf etmektedir. Yine Cevat Çapan da Atay'a ilişkin olarak benzer bir biçimde "Dünya edebiyatıyla ilgiliydi. İngilizce biliyordu. Nabokov'dan Joyce'a, Beckett'a kadar modern edebiyatla ilgili birisiydi."⁵² ifadelerini kullanmaktadır. Öte yandan Atay'ın Batı edebiyatı özelinde geniş bilgi birikimi ve ilgisinin, Batı takipçiliğini beraberinde getirmediğini söylemek gerekmektedir. Ufuk Özcan'ın tespiti, bu noktada önemlidir:

"Geleneksel Türk kültüründen ve anlatım olanaklarından olduğu kadar Batı romanından ve roman kuramından devşirdiği malzemeyle, insanlarımızın dünyayı algılama biçimlerini, Batılı düşünme biçimleriyle yerli düşünme biçimleri arasındaki uyumsuzluğu sorgulamaya girer. Romanından öncelikli beklentisi, daha başta karşısına dikilen Doğu-Batı sorununa bütünlüklü bir yaklaşım getirebilmektir."⁵³

Yergi ve Övgü Arasında Konumlanan Alımlayıcılar

Kemal Tahir'i müspet mahiyette eleştirenlerin Atay hakkındaki tutumları, Atay'ı müspet mahiyette eleştirenlerin de Tahir hakkındaki tutumları (yahut sükûtları) Tahir ve Atay ilişkisine dair kimi noktalarda açıklayıcı olabilir. Örnek olarak Kemal Tahir'in düşünsel ve edebî anlayışı doğrultusunda bir çizgi izleyen *Türkiye Defteri* dergisinde Oğuz Atay hakkında -kimi hakkını teslim eder yorumlarla birlikte- yapılan değerlendirme, bu noktada anlabilir:

"Atay'ın coşkuyla anlattığı acılıklar aslında bütünsel bir meselenin aşırı tekil ve yabancılaştırılmış bir yönüdür. Meseleye bakışta bu tekillikten ve Batıcı perspektivden yola çıkarak geçerli bir eleştirel tavır getirilemez. Bu bakımdan Atay'ın kurduğu sübjektif roman dünyasının, kendi açısından bir doygunluk yarattığı, ancak bundan öte de pek bir şey sağlamadığı ve yazarın <<şehvet-i kelâm>> ile roman arasındaki derin farkları düşünmesi gerektiği söylenebilir. Çünkü roman kişisel bir oyun olmadığı gibi, çok incelikli de olsa birtakım sübjektif oyunlar bir <<roman>> var etmeye yetmemektedir."⁵⁴

⁴⁸ Dosdoğru, *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*, s. 9.

⁴⁹ Atay, "Kemal Tahir ve Roman Geleneğimiz", s. 378.

⁵⁰ Refiğ, "Akıllı ve Namuslu Bir Aydıncı ve Çok Yalnızdı", s. 31.

⁵¹ Batur, "Edebiyatımızdan Bir Kuyruklu Yıldız Geçti mi?", s. 35-36.

⁵² Çapan, "Oğuz Atay", s. 45.

⁵³ Özcan, "Oğuz Atay'ın Toplumsal Kültürümüze Bakışında ve Yazınsal Arayışlarında Kemal Tahir İzleri", s. 246.

⁵⁴ Hulki Aktunç, Taylan Altuğ, ve Naci Çelik, "1973'le Hesaplaşma", *Türkiye Defteri*, 4 (1974), s. 25.

Atay'ın romanlarına da değinen bu bölümün alt başlığının “romancının intiharı: bireyde takılış”⁵⁵ olması, genel mahiyetiyle Tahir'e ilişkin müspet değerlendirmelerde bulunan isimlerin Atay'ın romanlarına yaklaşımı hakkında da fikir sunmaktadır. Kurtuluş Kayalı ve Ufuk Özcan'ın yaklaşımları ise (yukarıda anılan çalışmalardan da görülebileceği üzere) bu konuda istisna olarak anılabilir.

Öte yandan Kemal Tahir ve Oğuz Atay'ın ölümlerinin ardından alımlanmalarında değişiklik gözlemlenebilmektedir. Yaşadıkları süre zarfında yayımlanan eserleri, söz konusu eserler hakkında kaleme alınan eleştiri yazıları, söz konusu eleştiri yazılarının olumlu ve olumsuz tonları hakkında karşılaştırma yapmak bu noktada durumu özetleyebilir.⁵⁶ Bu konuda iki eser açıklayıcı olabilir: İlk olarak Handan İnci'nin yayına hazırladığı *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının “Oyun/Bozan”ı*; ikinci olarak da Kurtuluş Kayalı editörlüğünde yayımlanan *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu*. İlk eserde genel mahiyette Atay'ın yaşarken ve ölümünden sonra hakkında yazılanların ve Atay'ın kimi metinlerinin derlendiği görülmektedir. İkinci eserde ise bir soruşturma yürütülmüş (ancak kitaba katkı sunan isimlerin çoğunluğu soruşturma sorularına cevap vermek yerine kendileri birer metin kaleme almışlar), söz konusu soruşturma kapsamında ise “Kemal Tahir'in metinlerine yönelik olarak yapılan tahlillerin zaman içinde farklılaşması konusunda nasıl bir yorum yapılabilir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soru, aynı zamanda bir tespiti de okura sunmaktadır: Kemal Tahir hakkında yapılan tahliller farklı dönemlerde farklı tonlara sahip olmuştur.

Kemal Tahir'in özellikle öldükten sonra alımlanmasında kimi problemlerin tespit edilebilmesi mümkündür. Ertan Eğribel'in vurguladığı üzere Tahir'in “donmuş bir müze malzemesi” olarak anılmaması, değerlendirilmemesi gerekmektedir.⁵⁷ Bir düşün insanının, edebiyatçının, müzeli bir isim olarak değerlendirilmesi, onun derinlikli bir biçimde anlaşılmasının önünde önemli bir problem teşkil edebilir. Nitekim bu durum, Tahir'e has bir görünüm de arz etmemektedir. Zira Türk düşününde isimlerin ölümlerinden sonra bir bakıma “müzeli” bir isimmiş gibi algılanmaları, sıklıkla karşılaşılan bir durum olarak görülmektedir. Örnek olarak Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, Cemil Meriç'in alımlanma pratikleri üzerine, farklı dönemlerde farklı şekillerde değerlendirilmeleri, çoğu zaman o isimlere ilişkin değil, o isimleri alımlayanlara ilişkin yahut alımlanan döneme ilişkin bir anlam sunabilmektedir. Öte yandan kendi siyasi yahut düşünsel konumuna göre belirli bir ismi yüceltmek, göklere çıkarmak, o ismin anlaşılmasının önünde en temel problemlerden birini teşkil edebilir. Tanıl Bora'nın konuya ilişkin ifadeleri, bu noktada açıklayıcı olabilir: “(...) övgüyü-yergiyi aşan bir eleştirinin, verimli bir tartışma ortamının kurulamaması, düşünenlerin yalnızlık algısına -ve melankolisine- olan meylini pekiştirecektir. Ta 1970'lerde romancı Oğuz Atay, 'yalnızlık dini' tabiriyle ironisini yapacaktır bunun.”⁵⁸

⁵⁵ Aktunç, Altuğ, ve Çelik, s. 24-27.

⁵⁶ Oğuz Atay'ın edebiyat alanında alımlanmasına ilişkin eleştirmenlerin değişen tutumları ve eserlerinin baskı sayılarının ölümünden önce ölümünden sonra karşılaştırılmasına daha önce bir tebliğde değinildiği için burada ayrıntısı ile tartışılmamıştır. bkz. Berkay Çetin, “Edebiyat Dünyasında Tutunabilmenin Hikâyesi: Bir Oğuz Atay Okuması”, *International Congress of Science Culture and Education*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2019, s. 200, <https://www.cizgikitabevi.com/kitap/1014-international-congress-of-science-culture-and-education-abstracts-book-29-oct-2-nov-2019>.

⁵⁷ Ertan Eğribel, “Kemal Tahir Düşüncesinin Dinamizmi: Sosyalizm, Batıcılığa ve Doğu Sorunu”, *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, ed. Kurtuluş Kayalı, 1. bs., İstanbul: İthaki Yayınları, 2010, s. 62.

⁵⁸ Tanıl Bora, *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, 6. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 29.

Oğuz Atay'a dair aşırı bir hayranlığın da onu "donmuş bir müze malzemesi" olarak alımlama tehlikesini beraberinde getirdiğini söyleyebilmek mümkündür. Kurtuluş Kayalı'nın tespit ettiği üzere 1980'li yıllardan itibaren Oğuz Atay'a ilişkin "eleştirellik yerini bariz bir ölçsüz hayranlığa, belki de tam temellendirilmemiş, temellendirilememiş duygusal övgüye"⁵⁹ bırakmıştır.

Entelektüellerin ölümlerinin ardından onlara yönelik tepkilerin ne yönde değiştiğine ilişkin Kemal Tahir'den de örnek verilebilir. Ezel Erverdi'nin Tahir'in defnedilmesinden sonra çekilen "nutuk"lara dair yahut romancı sağken sevmeyen kişilerin bir anda "sever" olduğuna ilişkin gözlemi bu noktada zikredilebilir.⁶⁰

Bu sebeplerden ötürü iki entelektüelin farklı biçimlerde olsa da "donmuş bir müze malzemesi"⁶¹ hâline getirildikleri söylenebilir. Kemal Tahir'in aynı zamanda Oğuz Atay'dan farklı bir biçimde "popülerleştirildiğinin" de bu anlamda altı çizilebilir. Konuya ilişkin olarak Yüksel Yıldırım, Tahir'in bir tür "popüler tarih ilgisi altında ve resmi tarih eleştirisi içinde yeniden gündeme"⁶² getirilmesinin problemleri yanını vurgulamaktadır.

Kısacası Oğuz Atay'ın Kemal Tahir'le düşünsel ortaklık kurulabilecek unsurlardan bir diğeri ise iki entelektüelin de karşılaştıkları ilginin kısmi olması ve alımlayıcı kitleler nezdinde bütünsel bir değerlendirmeden ziyade bir kısmına odaklanılması olabilir. Bu durumu Gürsel Göncü, Atay nezdinde şu şekilde ifade etmektedir: "Oğuz Atay'ın karşılaştığı ilgi, kısmi bir ilgi oldu. Herkes bir tarafından dokundu."⁶³

Günceli Takip Ederken Gündelik Siyasete Mesafeli Olabilmek

Edebiyatçıların, düşün ve bilim insanlarının siyasetle ilişkisi (daha doğrusu "gündelik siyasetle" ilişkisi) daima tartışmalı olagelmıştır. Kemal Tahir'in de Oğuz Atay'ın da sosyalist bir anlayışı benimsemekle birlikte gündelik siyasete belirgin bir mesafede konumlandıkları ifade edilebilir.

İki ismin sosyalist dünya görüşünü benimsedikleri noktalarında şüphe olmasa da sosyalizmi algılamaları ve dönemleri içerisindeki benzer düşünce içerisinde konumlanan aydınlarla aralarındaki mesafeli ilişki bu noktada dikkate değer görünmektedir.

Örnek olarak Kemal Tahir, mahkûmiyetinden önce ve sonrasında hiçbir partinin sözcülüğünü üstlenmemiştir. Kurtuluş Kayalı'nın ifadeleri ile Kemal Tahir, "ileriye dönük dünya cenneti vaadinde" bulunmamış ve "dar siyasal vurgu" yapmamış, herhangi bir siyasal hareket içerisinde olmadığını bizatihi kendisi de belirtmiştir.⁶⁴

Entelektüelin salt belirli bir siyasi partinin sözcülüğünü üstlenip üstlenmemesinin ötesinde, aynı zamanda yaşadığı dönemi verili kabul etmesi, salt yaşadığı döneme odaklı düşünmesi, eserlerini yaşadığı dönem ezelebed bir dönemmiş gibi vermesi de gündelik siyasetle olan sorunlu ilişkisini gösterebilecek bir diğer husustur. Kemal Tahir'in Halid Ziya'yı eleştirel bir biçimde değerlendirmesinde de Halid Ziya'nın Abdülhamit dönemini

⁵⁹ Kayalı, *Düşüncenin Coğrafyası I: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli*, s. 123.

⁶⁰ Ezel Erverdi, "Bir Hakkı Teslim Etmek", *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, ed. Kurtuluş Kayalı, 1. bs., İstanbul: İthaki Yayınları, 2010, s. 29.

⁶¹ Eğribel, "Kemal Tahir Düşüncesinin Dinamizmi: Sosyalizm, Batılaşma ve Doğu Sorunu", s. 62.

⁶² Yüksel Yıldırım, "Kemal Tahir Düşüncesinde Osmanlı İktisadi Dünya Görüşü", *Sosyologca*, 25 (2023), s. 42.

⁶³ Çapan, "Oğuz Atay", s. 43.

⁶⁴ Kurtuluş Kayalı, "Kemal Tahir'in, Durumun Farkında Olan ve Olmayan Takipçileri", *Hece Aylık Edebiyat Dergisi* 16/181 (2012), s. 323.

verili kabul etmesi, romancının söz konusu dönemi sanki ebedî bir dönemmiş gibi algılaması noktasında belirginlik göstermektedir: “Demek ki romancıdan istenen şey, günlüğün dışında, günlük olayların çok dışında, çok daha köklü, kendi toplumuyla son derece derin münasebetler kurmasıdır.”⁶⁵ Aynı şekilde Oğuz Atay’ın da benzer bir tutum takındığı belirtilebilir. İki entelektüel de siyasi meselelere her şeyden öte bir romancı perspektifinden odaklanabilmişlerdir. Atay da herhangi bir siyasi parti ile eş değer görülmemiştir. Dahası, yaşadığı dönemde ürettiği edebî ürünlerin, çağının dışında ürünler olması da yine gündelik olanla mesafe hususuyla ilişkili okunabilir.

Öte yandan gündelik siyasete mesafeli olma durumu, güncel gelişmeleri takip etmemek anlamını taşımamaktadır. Kemal Tahir bu durumu, “Hiç şüphesiz sadece ve sadece güne açık olmak zorundayız. Hiçbir gerçek sanatçı gününü yazmamazlık edemez. Buradaki fark, günün meselelerine doğru olarak yaşanabilme farkıdır.”⁶⁶ ifadeleri ile açıklamaktadır.⁶⁷ Ancak belirtmek gerekir ki Tahir’de “gün”e bakmak, “dün”ü görmezden gelmeyi beraberinde getirmemektedir. Nitekim Atay’da da benzer bir durum gözlemlenebilmektedir. Denilebilir ki, gündelik siyasete mesafeli bir tutum ve güncel olanı verili kabul etmeme hâli, toplumsal meseleleri daha eleştirel bir perspektiften değerlendirebilmenin ve belirli bir mesafeden görebilmenin yolunu açabilmektedir.

Sonuç

Kemal Tahir’in gerek Türk düşün hayatına gerekse Türk edebiyatına etkisinin, hem yaşadığı dönemde hem de ölümünden sonra gerçekleştiği söylenebilir. Bu anlamda Oğuz Atay üzerinde de Tahir’in belirgin bir etkisinden bahsedebilmek mümkündür. Ancak bu durum, Atay’ı Tahir’in bir takipçisi, bir devamcısı olarak tanımlamayı, adlandırmayı gerektirmemektedir. Bu anlamda iki entelektüelin de “kendi kafası ile düşündükleri”, bir başka ifadeyle herhangi bir yerli yahut yabancı entelektüelin, yazarın takipçisi olmadıkları ifade edilebilir. Oğuz Atay’ın da yerli yahut yabancı bir ismin takipçisi olarak adlandırılması, söz konusu entelektüel hakkında belirgin bir yanlışı beraberinde getirebilir. Her ne kadar Tahir’den etkilenmişse ve kimi noktalarda benzerlikler kurulabilirse de Atay’ı bir tür “Tahirî” yahut “Tahirci” olarak adlandırmak ise mümkün görünmemektedir.⁶⁸

⁶⁵ Kemal Tahir, Mehmet Seyda (Açık oturumu düzenleyen), *Türk Romanı*, s. 69-70.

⁶⁶ Dosdoğru, *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*, s. 13.

⁶⁷ Tahir’in bu ifadeleri, ilk bakışta, *Türk Romanı* açikoturumunda Halid Ziya’yı eleştirirken kullandığı ifadelerle çelişkili görünüyor izlenimi verebilir. Ancak Tahir, gündelik gelişmelerin dışında olmayı değil, salt gündelik gelişmelere bağlı olmayı eleştiriyor görünmektedir. Böyle bir durum, yaşanan dönemi ebediyen var olacak bir dönem gibi algılamayı ve düşün insanını, edebiyat insanını salt çağının insanı yapmayı beraberinde getirebilir. Diğer yandan ise böyle bir tutumun, tarihsel süreci görmezden gelmeyi (bu, Kemal Tahir romancılığına ve düşüncesine oldukça uzaktır) beraberinde getirebileceği düşünülebilir. Dolayısıyla entelektüellerin gündelik gelişmeleri takip ederken, diğer yandan ise ele aldıkları meseleleri salt günün sınırları içerisinde açıklamamaları gerektiği, ilk bakışta çelişkili gibi görünebilecek bu iki alıntının özetlediği bir fikir olabilir.

⁶⁸ Metin Erksan’ın Halit Refiğ’e mektubunda Oğuz Atay’dan aktardığı sözler şu şekildedir: “Ben bir daha Kemal Tahir’i anma işine karışmam. Zaten Kemal Tahirciyim diye beni afaroz ettiler.” (31.1.1977 tarihli mektup). Erksan, Atay’ın bu sözleri “Kemal Tahir’i anma gününden çok sonraları” dile getirdiğini belirtmektedir. Öte yandan söz konusu mektuptan üç ay kadar sonra, Oğuz Atay’ın tedavi için gittiği Londra’dan Halit Refiğ’e yazdığı mektupta ise şu ifadeler rastlanmaktadır: “Kemal Tahir’i anma gününde orada olmak isterdim. Bu günlerde İstanbul gazeteleri de elime geçmediği için kimler nasıl konuştu öğrenemedim, merak ediyorum.” (29.4.1977 tarihli mektup) bkz. *Halit Refiğ’e Mektuplar*, haz. Erol Cihangir, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2023, s. 114-166.

Atay'ın Tahir hakkındaki olumlu kanaatleri *Günlük*'ünden anlaşıldığı kadarıyla Tahir'in ölümünden sonra daha doğrudan gözlemlenebilmektedir. Bugün *Tutunamayanlar* 111, *Bir Bilim Adamının Romanı* 66, *Korkuyu Beklerken* 61, *Tehlikeli Oyunlar* 56, *Oyunlarla Yaşayanlar* 36, *Günlük* 29 ve *Eylembilim* 26. baskısını yapmış bulunmaktadır. *Tutunamayanlar* iki cilt hâlinde 1971-1972 yıllarında, *Tehlikeli Oyunlar* ise Kemal Tahir'in vefat yılı olan 1973'te Sinan Yayınlarından yayımlanmıştır. Öte yandan Oğuz Atay'ın *Günlük*'ünde yer aldığı hâliyle Kemal Tahir'in adı (yukarıda da değinildiği üzere, daha önce bir tanışıklık olmakla birlikte) 22 Mart 1975 tarihinde geçmektedir.⁶⁹ 25 Mart 1974'te ise *Türkiye'nin Ruhunu* projesi için notlar tutmaya başlamıştır.⁷⁰ 1975'te Atay'ın iki eseri birden okurlarla buluşmuştur: *Bir Bilim Adamının Romanı* Bilgi Yayınevinden, *Korkuyu Beklerken* May Yayınlarından. Yine *Oyunlarla Yaşayanlar* da 1975 tarihinde tamamlanmış ancak ilk baskısı 1985 yılında İletişim Yayınlarından yapılmıştır. *Günlük*'ü ilk kez 1987 yılında, tamamlanamayan romanı *Eylembilim* ise 1998 yılında yine İletişim Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Tarihlerle bakıldığında, Atay'ın, Kemal Tahir'in 1973'teki vefatından sonra yayımladığı ve yayımlamayı düşündüğü eserler, belki de Tahir'in Atay'daki izlerinin en netlikle, en doğrudan biçimde görülebileceği eserlerdir. Öte yandan *Oyunlarla Yaşayanlar*, *Günlük* ve *Eylembilim* kitapları ile *Tutunamayanlar*'ın baskı sayısı arasında belirgin bir fark bulunmaktadır. *Bir Bilim Adamının Romanı* ise bu noktada bir istisna olarak, *Tutunamayanlar*'dan sonra en çok baskısı yapılan eser görünümündedir. Ancak yine söz konusu iki eser arasında da baskı sayısındaki fark göze çarpabilmektedir. Bu anlamda, Oğuz Atay'ın en az baskı yapan eserlerinin belki de Kemal Tahir'in etkisinin en doğrudan doğruya gözlemlenebileceği eserler olması dikkate değer bir durum olarak not edilebilir.

Gündelik siyasete mesafeli olmak, entelektüelleri belirli bir oranda alan içerisinde yalnız bırakabilir. Nitekim Kemal Tahir'in özellikle *Devolet Ana* romanından sonra belirli bir kesim içerisinde yalnız bırakılması, dışlanması, öte yandan Oğuz Atay'ın okunmamaktan ve değerlendirilmemekten dolayı isyan tonu barındıran ifadelerde bulunması, bu yalnızlığın göstergeleri arasında görülebilir. Her ne kadar Kemal Tahir'in evine misafir olan insan sayısı çok olsa da sağlığında romancıyı tanımış Ezel Erverdi, Tahir'in yalnızlığını şu şekilde özetlemektedir: "Benim gözlemim en iyi ve yakın dostunun Dr. Hulusi Dosdoğru olduğudur. Biraz acı da olsa zikretmem gerek: Kalabalıklar içinde yalnızdım."⁷¹ Öte yandan entelektüel alan içerisinde yalnız bir konumda bulunmak, bir bakıma "kendi kafası ile düşünmek" ve "kendi kelimeleri ile konuşmak/yazmak"ı beraberinde de getirebilir. Kimi zamansa bunun tersi olarak "kendi kelimeleri ile konuşmak/yazmak", yalnızlığı beraberinde getirebilir. İki entelektüelde de böylesi bir durum görüldüğü ifade edilebilir. Netice itibarıyla denilebilir ki Tahir de Atay da özgün fikirleri olan, özgün kalemlerdir. Belirli bir partinin sözcülüğünü üstlenmedikleri gibi, etkilendikleri isimler de dâhil olmak üzere (Tahir için Karl Marx, Atay için James Joyce, ikisi için de William Faulkner vb.) hiçbir ismin takipçisi olmamışlardır. Bu anlamda iki ismin de hem Türk edebiyatı özelinde hem de Türk düşünüyü genelinde şahsınamünhasır konumlarının olduğu belirtilebilir.

Kemal Tahir ve Oğuz Atay arasında kurulabilecek başka bir benzerlik, isimlerin genel olarak belirli kesimler tarafından kutsanması noktasında da kendini göstermektedir. Kemal Tahir'e yönelik olarak söz konusu kutsama (tıpkı yergi gibi) daha ziyade siyasal bir yönde olurken Oğuz Atay'a yönelik kutsamanın popülerleştirme ekseninde görüldüğü ifade edilebilir. Söz konusu kutsallaştırmalar, yazarlara dokunulmazlık atfedebilmekte,

⁶⁹ Atay, *Günlük*, s. 182.

⁷⁰ Atay, s. 90.

⁷¹ Erverdi, "Bir Hakkı Teslim Etmek", s. 29.

dokunulmazlık ise derinlikli tahlillerin, eleştirel değerlendirmelerin önünde bir engel teşkil edebilmektedir.

Kaynakça

- Aktunç, Hulki, Taylan Altuğ, ve Naci Çelik. "1973'le Hesaplaşma". *Türkiye Defteri*, 4 (1974): 11-32.
- Asilyazıcı, Hayati. "Tutunamayanlar'ın Soluğu". *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 80-81.
- Atay, Oğuz. *Günlük*. 23. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- — —. "Kemal Tahir ve Doğu-Batı Sorunu". *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 371-373.
- — —. "Kemal Tahir ve Roman Geleneğimiz". *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 377-379.
- Ayas, Güneş. "Kemal Tahir ve Dostoyevski Üzerine Düşünceler". *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak*. ed. Kurtuluş Kayalı, 1. bs. İstanbul: İthaki Yayınları, 2010: 175-194.
- Batur, Enis. "Edebiyatımızdan Bir Kuyruklu Yıldız Geçti mi?" *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 35-36.
- Bilginer, Recep. "Şimdi Ne Yapıyorlar?" *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 413-416.
- Bora, Tanıl. *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*. 6. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Bostan, Mesut. "Türk Sinemasında Kemal Tahir Etkisi: Sosyalizm, Gerçekçilik, Yerlilik". *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem*. haz. Asım Öz, 1. bs. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2021: 729-748.
- Cihangir, Erol (haz.), *Halit Refiğ'e Mektuplar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2023.
- Çapan, Cevat. "Oğuz Atay". *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 45-47.
- Çetin, Berkay. "Edebiyat Dünyasında Tutunabilmenin Hikâyesi: Bir Oğuz Atay Okuması". Konya: Çizgi Kitabevi, 2019: 200. erişim adresi: <https://www.cizgikitabevi.com/kitap/1014-international-congress-of-science-culture-and-education-abstracts-book-29-oct-2-nov-2019>.
- Dinler, Müberra. "Oğuz Atay'ın Edebi Metinlerinde Ana İzlekler ve Yazarın Türk Edebiyatı İçindeki Yeri". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2014.
- Dosdoğru, Hulûsi. *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*. 1. bs. İstanbul: Tel Yayınları, 1974.
- Ecevit, Yıldız. "Ben Buradayım...": *Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası*. 4. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

- Eğribel, Ertan. "Kemal Tahir Düşüncesinin Dinamizmi: Sosyalizm, Batıcılışma ve Doğu Sorunu". *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak*. ed. Kurtuluş Kayalı, 1. bs. İstanbul: İthaki Yayınları, 2010: 61-84.
- Erbil, Leylâ. "Oğuz Atay'la bir akşam". *Virgöl*, 11 (2008): 49.
- Erverdi, Ezel. "Bir Hakkı Teslim Etmek". içinde: *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak*. ed. Kurtuluş Kayalı, 1. bs. İstanbul: İthaki Yayınları, 2010: 19-29.
- Hece. "Türkiye'nin Ruhunu Arayan Aydın: Kemal Tahir". *Hece Aylık Edebiyat Dergisi* 16/181 (2012): 5-13.
- Hilav, Selahâttin. "Kemal Tahir'in Felsefî Düşüncesi ve 'Devlet Ana'". *Türkiye Defteri*, 7 (1974): 5-13.
- İleri, Selim. "Bir Bilim Adamının Romanı Değil". *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 184-186.
- K., Ömer Faruk, (haz.) *Türkiye'nin Ruhu: Kemal Tahir*. 1. bs. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Kayalı, Kurtuluş, (ed.) *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak*. 1. bs. İstanbul: İthaki Yayınları, 2010.
- — —. *Düşüncenin Coğrafyası I: Toplumdan Soyutlanmış Düşünce ve Direnç Potansiyeli*. 1. bs. Ankara: Deniz Yayınevi, 2005.
- — —. "Kemal Tahir'in, Durumun Farkında Olan ve Olmayan Takipçileri". *Hece Aylık Edebiyat Dergisi* 16/181 (2012): 322-335.
- — —. "Kemal Tahir'in Düşünsel Farklılığı Konusunda Birkaç Tespit". *Kemal Tahir Kitabı: Bir Aydın Üç Dönem*. haz. Asım Öz, 1. bs. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2021: 23-34.
- "Kemal Tahir: Bir Aydın Üç Dönem" - Açılış Oturumu, 2018. erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=C429-QbvXm>.
- Kızılcılık, Sezgin. *Özgün ve Yetkin Bir Sosyal Teorisyen Olarak Kemal Tahir*. 1. bs. Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.
- Kutlu, Pakize. "Tutunamayanlar Üstüne Oğuz Atay ile Konuşma". *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 399-401.
- Özcan, Ufuk. "Oğuz Atay'ın Toplumsal Kültürümüze Bakışında ve Yazınsal Arayışlarında Kemal Tahir İzleri". *Kemal Tahir 100 Yaşında*. ed. Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı, 1. bs. İstanbul: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010: 241-250.
- Özkırmımlı, Atilla. "Tutunamayanlar". *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 145-147.
- Refiğ, Halit. "Akıllı ve Namuslu Bir Aydınlı ve Çok Yalnızdı". *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 30-32.
- Seyda, Mehmet. *Türk Romanı*. 1. bs. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1969.
- Şahinler, Orhan. "Arkadaşım Oğuz Atay". *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 62-65.

Tahir, Kemal. *Notlar: Sanat-Edebiyat 1*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2016.

Temizyürek, Mahmut. "Oğuz Atay ile Kemal Tahir'i Buluşturma Denemesi". *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 110-128.

Uçman, Abdullah. "İnsanımızın Romanı: Tutunamayanlar". *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 166-173.

Yavuz, Hilmi. "Oğuz Atay İçin". *Oğuz Atay'a Armağan: Türk Edebiyatının "Oyun/Bozan"ı*. yay. haz. Handan İnci, 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008: 40.

Yıldırım, Yüksel. "Kemal Tahir Düşüncesinde Osmanlı İktisadi Dünya Görüşü". *Sosyologca*, 25 (2023): 25-44.